

Állami érdek vs. nemzeti érdek. Territorializálódás Magyarországon Trianon után*

A földrajzi tér, a térhasználat történelmi jelentőségével csak az utóbbi néhány évtizedben foglalkoztak a kutatók. A társadalomtudományi szakirodalom még fél évszázada sem használja például a *territorialitás* fogalmát.

Ennek eddigi definíciói két alaptípusba sorolhatók. Az első csoport kutatói főleg a nemzetállamok létrejöttét tekintik a territorialitás fő elemének. A nacionalizmus ideológiája által mozgatott politikai rendszerekben a nemzeti határok kijelölése, a területszerzésre berendezkedett politika, sőt a területi autonómia kérdése is ide sorolható.¹ A második típusban a terület feletti politikai hatalom létét emelik ki.² Charles Maier szerint „a territorialitás egyszerűen azon sajátosságokat jelenti (beleértve a hatalmat), amelyet a határolt politikai tér ellenőrzése biztosít”. A határolt térnek két fő része van: a határ, illetve a terület. Úgy véli, hogy a történeszek eddig alapvetően a határra koncentráltak, de a territorialitás megértéséhez szükséges a határolt tér szerepét is vizsgálni. Az 1860-as évektől egy évszázadon át tartott a territorialitás nagy korszaka, amikor a „határokon belüli egyetlen pont sem lehet mentes az állami ellenőrzéstől”. A közlekedési hálózatok, a bányászat és a nehézipar kiépítése is erőteljes térhasználatot igényelt.³

Saját meghatározásom a két típus szintézisére törekszik. A territorialitás (magyarul: területiség) az egyes emberek, különböző méretű közösségek, illetve államok törekvése arra, hogy egy határok közé zárt térben, illetve különösen annak határain ellenőrzést tartsanak fenn az ott tartózkodó emberek, illetve erőforrások felett, szabályokat alkossanak, és azok betartását felügyeljék abból a célból, hogy a kijelölt határokon belüli tér és a külvilág közötti különállást megóvják és fenntartsák. Különbséget kell tennünk ugyanakkor a territorialitás (egy statikus állapot) és

* A tanulmány az MTA–SZTE–ELTE Globalizációtörténeti Kutatócsoport támogatásával készült (a projekt száma: 0322107). A levéltári kutatások jelentős részét a Trianon 100 MTA–Lendület Kutatócsoport támogatta.

¹ Gyáni 2010: 239–257.; Dembinska–Marác–Tonk 2014: 355–375.

² Kahler 2006: 2–5. John Agnew szerint a territorialitás „ugyanakkor a tér társadalmi és politikai megszervezésének csak az egyik módszere”. Agnew 2018: 38.

³ Maier 2000: 808, 814–822.

a territorializálódás (változás, dinamikus folyamat) között. A területiség mértékének növekedését territorializálódásnak, csökkenését pedig deterritorializálódásnak nevezzük. Sajnos azonban a territorialitást nem lehet egzakt módon mérni, azért sem, mert két különböző megnyilvánulási módja is van. Előfordulhat, hogy a belső tér állami kihasználása és kontrollja erősödik, miközben a határok szerepe gyengül. Ilyenkor egyszerre láthatunk territorializálódást és deterritorializálódást. A szakirodalom gyakran ír még reterritorializálódásról is. Ez nemcsak azt jelenti, hogy a deterritorializálódás után újra növekszik a territorialitás jelentősége, hanem azt is, hogy a korábbi területiség valamilyen módon átforgul átformálódik.⁴

A jelen tanulmányban az első világháború utáni Magyarországon végbemenő territorializálódási folyamatot vizsgálom. A 19. század második felében párhuzamosan zajlott egymással a nemzetállamok kialakulása, területük fokozódó állami használata és ellenőrzése (territorializálódás) és a határok szerepének meggyengülése (deterritorializálódás). 1914 után viszont mind a terület, mind a határok esetében az állami kontroll erősödése mutatható ki világszerte. Azt szeretném feltárni, hogy a határok szerepének növekedése hogyan zajlott le a csökkenő területű Magyarországon; különösen az érdekel, hogy belső tényezők miként hatottak erre a folyamatra. A belső tér állami kontrolljával tehát e tanulmányban nem foglalkozom.

Territorializálódás az első világháború után

A háború utáni territorializálódást alapvetően külső tényezők okozták. Ezek közül a legfontosabb a monarchia és benne a történelmi Magyarország felbomlása. További fontos okká vált a nemzetközi környezet teljes átalakulása. Még a nyugati határrezsimmel jellemzett területen is általánossá vált az útlevel- és (átmenetileg) a vízumkényszer.⁵ A külkereskedelmi kapcsolatok is hanyatlottak, és az államok közötti elzárkózás fokozódott, különösen Kelet-Közép-Európában, így Magyarország és szomszédai között is. Az utódállamok Budapest diplomáciai, katonai, gazdasági elszigetelésére törekedtek, emellett az új országterület birtokba vételét is sürgősnek tartották.

Magyarország e kényszerpályák keretén belül arra törekedett, hogy a határon átvelő magyar–magyar kapcsolatokat minél magasabb szinten tartsa. A végcél természetesen a revízió volt, de a határon túlra került nemzetrészek támogatása, kulturális, oktatási és más szükségleteinek biztosítása, a határ által elválasztott gazdasági és rokoni kapcsolatok fenntartása alapvető nemzeti érdeknek számított.

⁴ A territorialitás és a territorializálódás kérdéseiről bővebben lásd: Bencsik 2021a: 5–25.

⁵ Bencsik 2003: 50–58, 118–120.

Másként fogalmazva, a határok elválasztó szerepének csökkenése, a deterritorializálódás fontos célkitűzéssé vált. Ezzel szemben hatottak viszont olyan állami érdekek, amelyek a határok megerősítését szorgalmazták, s ily módon a territorializálódás folyamatát erősítették. Ezek közé tartoztak a szomszédos államokból érkező kémek elleni óvintézkedések, továbbá az illegális határátlépések és a csempészet elleni lépések. A nemzeti és az állami érdekek tehát ellentétes hatásokat váltottak ki, s ezek (külső kényszerekkel együttes) eredője alakította az 1920-as évek területiséggel kapcsolatos változásait.

A távolsági forgalomban utazók számára az új demarkációs vonalon, illetve – annak intézményesülése után – a határon való átkelés óriási nehézségekbe ütközött. Az útlevel megszerzése sem volt könnyű, de az igazi problémát a vízum megszerzése okozta. A magyar kormány remélte, hogy a vízumkényszer csak egy átmeneti jelenség, de csalódnia kellett. Mivel a monarchián belül nem működött önálló magyar külpolitika, nem léteztek magyar külképviseletek sem. Magyarország így addig nem írhatott elő vízumkényszer, amíg követségeit és konzulátusait nem állította fel.⁶ Amíg ez megtörtént, a magyar állampolgárokra vonatkozott a vízumkötelezettség, míg a szomszédos államok polgárai „láttaozás” nélkül is beléphettek az országba. Vesztes államként Magyarországot a békeszerződés aláírásáig nem ismerték el nemzetközileg, így eleinte csak a szintén vesztes Ausztriában jött létre magyar követség, 1918 novemberében. Magyar ügyvivő Prágában is volt, ám a követség csak 1921-ben jött létre. Bukarestben viszont csak 1921 januárjától működött magyar ügyvivő.⁷

Miután a magyar külképviseletek felálltak, a magyar vízumpolitika a viszonosság elve alapján próbálta rákényszeríteni a szomszédos államokra a magyar állampolgárokkal szembeni diszkrimináció megszüntetését. A leg súlyosabb korlátozásokat Jugoszlávia vezette be: a két ország között 1923-ig éles és fordultatos vízumháború dúlt, de néhány hónapnyi időtartamon át később is előfordultak konfliktusok. A szomszédos államok módszerei közé tartozott a vízumadás hosszabb-rövidebb ideig tartó beszüntetése (Jugoszlávia és Csehszlovákia), a kiutazási vízumok előírása (Jugoszlávia és Ausztria), a vízumkérelmek késedelmes

⁶ A monarchia külképviseleteit Ausztria örökölte meg. Románia és az SZHSZ Királyság szintén rendelkezett örökölt követségekkel. Csehszlovákia új államként ugyan szintén meg kellett hogy teremtsen külképviseleteit, de nemzetközileg elismert, győztes államként. A budapesti csehszlovák külképviselet már 1918. november 20-án megkezdte működését, a bécsi pedig már a csehszlovák függetlenség kikiáltásának napján, 1918. október 28-án. Még 1918 folyamán felállt a párizsi, római, londoni és washingtoni csehszlovák követség is, közülük néhány már október 28. előtt. Lásd: Dejmek 2012: 274–293.

⁷ Pritz 2013: 59.; Braun 2009: 101.

elintézése (elsősorban Románia), illetve bizonyos társadalmi csoportok kizárása a vízumadásból (főleg Csehszlovákia). Jugoszlávia és Csehszlovákia a vízum feltételeként az úti cél szerinti helyi hatóságok beutazási engedélyét is előírta. A csehszlovákok ráadásul mindezt csak a Szlovákiába utazók esetében kérték, a Morvaországba és Csehországba tartóknál nem. Ez jól jelzi, hogy a magyar–magyar kapcsolattartás megnehezítése volt a cél. A legkevesebb korlátozást Ausztria alkalmazta, s ezek is alapvetően a Tanácsköztársaság időszakához kapcsolódtak. Az 1919. szeptemberi magyar ellenintézkedések után sikerült is gyorsan megállapodni a nyugati szomszédokkal, csakúgy, mint a kiutazási vízumok 1920-as bevezetése után. 1923-ban felmerült a vízumkényszer eltörlése is, de erre végül magyar–osztrák viszonylatban csak 1930-ban került sor.⁸ A magyar kormány a nemzeti érdekek figyelembevételé miatt a vízumok általános eltörlését vagy legalábbis a vízumkiadás gyors és gördülékeny lebonyolítását kívánta elérni a határon átvélő kapcsolatok intenzív fenntartása érdekében.

Még súlyosabb problémák jellemezték az új határ mentén zajló helyi forgalmat. Az új határok településeket, nagy- és kisbirtokokat, családokat vágtak ketté. Az országnak azon részein is kialakultak ilyen elválasztóvonalak, amelyek korábban több száz kilométer távolságra estek a határtól. Az új határ mindkét oldalán gyakran egyaránt magyar nemzetiségűek laktak. Az itt élő emberek nem vagy csak lassan értették meg, hogy korábbi szokásaik, közeli utazásaik ezt követően már nem lehetségesek, pontosabban: engedélyhez kötöttek, vagy ennek hiányában illegálisnak és büntetendőnek minősülnek majd. Aki át akart kelni a demarkációs határra szilárduló vonalakon, az eleinte mindenféle hatósági engedély és igazolvány nélkül indult útnak. Többnyire rokonokhoz, saját földjeik megművelésére, esetleg piacra mentek. Sokan szerencséjével jártak. Mások azonban beleütköztek a csendőrök, vámőrök, a túloldalon pedig a fináncok és a granicsárok járőreibe.

A magyar hatóságok válaszreakciói

A territorializálódás szempontjából fontos kérdés, hogy a magyar hatóságok miként reagáltak az illegális átlépésekre. A csendőrség már 1920-ban tömegesen fogott el tiltott határátlépőket, de a források között a terheltek későbbi sorsa, ítélete sajnos nem lelhető fel. Egy tipikusnak mondható 1920. őszi kötegyáni (Bihar vármegye, ma Békés megye) eset jegyzőkönyvében az őrizetbe vettek így nyilatkoztak:

⁸ Bencsik 2000: 146–156. Közép-Európában kivételszámba ment, ha két szomszédos ország között vízummentesség jött létre.

tak: „Azelőtt is jártunk át a határon, de nem igazoltattak soha, és úgy gondoltuk, hogy most is mehetünk minden akadály nélkül.”⁹

Nyilvánvaló, hogy nemzeti szempontból ezt a helyi határforgalmat támogatni, erősíteni kellett volna. A helyi szolgabírák azonban különböző válaszokat adtak erre a kihívásra, gyakran ugyanazon járáson belül is. Ezt a jelenséget hét különböző határszéli megyében is kutattam, s így különösen szembeötlő az eltérő hatósági válasz. Makón például Spergely Imre szolgabíró rendszeresen, de eltérő kifogásokkal felmentette az illegálisan átlépőket. Hónapokkal a trianoni béke aláírása után, 1920 októberében is gyakran érvelt úgy, hogy „oly jogszabály, amely a demarkációs vonalon való átlépést kihágásnak minősítené, s az ily ügyekben való ítélezést az első fokú rendőri bíróságokra ruházná, hivatalomhoz nem érkezett”.¹⁰ Ebben kétségkívül tévedett, hiszen az 1903. évi VI. tc. 15. §-a világosan kimondta, hogy az, aki „útlevélkötelezettség esetében útlevél nélkül [...] a határon ki- vagy belép, 15 napig terjedhető elzárással és 100 koronáig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő”.¹¹ Lehetséges persze, hogy a szolgabíró arra gondolt: a határon való útlevél nélküli átlépés ugyan büntetendő, de a demarkációs vonal nem határvonal, így ott az átkelés nem tilos. Ezzel egyúttal kísérletet tett arra, hogy deterritorializálja a fennálló helyzetet, nem ismerve el a román fennhatóságot. Néhány héttel később, novemberben már új érveléssel állt elő: „A trianoni békeszerződés által bekövetkezett viszonyok kényszerítik a lakosságot arra, hogy a[z 1]903. évi VI. tc. 15. §-ába ütköző kihágást elkövessék. Minthogy a határátkelés még nemzetközi egyezményrel rendezve nem volt, s az úgyszólván kettészakított községek lakói ügyeik rendezését nem halaszthatják, kénytelenek határsértést elkövetni, miért őket b[ün]tetés nem érheti.”¹² Spergely kollégája, Urbanics Kálmán viszont szintén 1920 végén a legtöbb illegális átkelőt elítélte, igaz, mindössze egy napi elzárást szabott ki a maximális 15 helyett.¹³

A baranyavári járásban (Villány és környéke) a jugoszlávok kivonulása után, 1921 őszétől kezdődik a tiltott határátkelés története. Az elkövetőket ekkor többnyire kétnapi elzárásra ítélték, annak ellenére, hogy itt a határvonal valóban csak hetek óta létezett, így a tetten értek jogosan állíthatták: „nem tudtam, hogy az

⁹ HM HL Horthy kori csapanyag, II. 1260. 1004/10–1920. Figyelemre méltó, hogy a vallo-másban a demarkációs vonal elnevezés helyett határ szerepel.

¹⁰ MNL CSML IV.B.463.b., 155/1920. és 156/1920.

¹¹ 1903.:VI. tc. az útlevélügyről. CJH 1903: 78–84.

¹² MNL CSML IV.B.463.b., 189/1920.

¹³ MNL CSML IV.B.463.b., 228/1920, 233/1920, 234/1920., 239/1920. (Felmentő ítéletet is hozott: 255/1920.)

átkeléshez útiigazolvány kell”.¹⁴ Az 1922-es kihágási anyag itt hiányzik, de 1923-ban szintén zömmel elmarasztaló ítéletek születtek, általában 1-3 napi elzárást szabva ki büntetésül. Szentgotthárdon ugyanez volt a gyakorlat, a határsértők itt is 1-3 nap közti büntetést kaptak.¹⁵ Putnokon viszont még évekkel később, 1928-ban is felmentették a határsértők kb. felét, elmarasztaló ítélet (zömmel egy nap elzárás) pedig szinte csak akkor született, ha a vádlottak beismerő vallomást tettek. Ez főleg a cigányok esetében fordult elő (a korabeli források erősen hangsúlyozták az etnikai hátteret). A felmentő ítélettel végződő esetek között például az alábbi indoklások szerepeltek: sürgős okból kellett átlépniük a határt (beteg rokonuk meglátogatására, utolsó pillanatban megismert dátumú esküvő miatt stb.); hivatalos okból kellett átkelniük, de nem volt pénzük határszéli úti igazolványt váltani; „cselekményük kísérlet, már pedig a kihágás kísérlete nem büntetendő”; „a csehek nem adtak határ átlépési engedélyt” stb. Ugyanakkor ritkán, de előfordult az is, hogy hasonló védekezés ellenére elítéltek valakit.¹⁶

A tiltott átkelésre vonatkozó esetek átfogó tanulsága az, hogy a szolgabírák időnként a nemzeti érdeket, időnként pedig a néptől elszakadt bürokrata ideáltípusaként az állami érdekeket vették inkább figyelembe, nagyjából azzal az indokkal, hogy ha már egy jogszabály büntet egy cselekményt, akkor el is kell ítélni a terheltet. A humánusabb szolgabírák tehát deterrioralizáló hatást fejtettek ki, a bürokrata típusúak viszont erősítették az elhatárolódást.

A fent tárgyalt esetekben említett úti igazolványok, határátlépési engedélyek nem a távolsági forgalomban használt útlevelek, hanem a kisebb határszéli forgalomban rendszeresített úti okmányok voltak. Ez a könnyített határforgalom már 1873 óta működött a román, és az 1890-es évek óta a szerb határ mentén. A dualizmus időszakában a határtól számított 40 kilométeres zóna lakóit, elsősorban a szegény sorban élőket jogosították fel arra, hogy igénybe vegyék e lehetőséget. A háborúban a kishatárforgalom megszűnt ugyan, de 1919 őszétől alapvető magyar törekvéssé vált az új demarkációs vonalak (határok) mentén megindítani azt. Az új határ több száz földbirtokot vágott ketté, emellett további, külön tagban lévő tulajdonrészek is kerültek a határ két oldalára. Ezek tulajdonosai, az ún. kettősbirtokosok, illetve családtagjaik és alkalmazottaik számára különösen fontos volt, hogy akár naponta átjárhassanak a határ másik oldalára földjeik megművelése érdekében. Eleinte helyi szinten kötött egyezmények születtek. 1920-ban viszont a lokális megállapodások egy részét is a két érintett kormány képviselői írták alá, és ezek

¹⁴ MNL BaML IV.419.c., 2/1921, 16/1921.

¹⁵ MNL VaML IV.428.g., 522/1922., 531/1922., 542/1922., 150/1923., 226/1923. stb.

¹⁶ MNL BAZML IV.922.c., 263/1928., 286/1928., 287/1928., 294/1928., 345/1928., 397/1928., 416/1928., 436/1928., 573/1928.

egy szélesebb határszakaszra, akár a két ország közötti teljes elválasztóvonalra is vonatkozhattak. Minden szomszéd ország felé részben eltérő szabályok születtek, de közös sajátosságuk az, hogy az átkelést csak egy szűk, többnyire 10-15 kilométeres sáv lakói, s közülük is csak a kettősbirtokosok vehették igénybe. A rokonaik meglátogatását tervező és nem kettősbirtokos lakók számára így nem maradt más, mint az illegális átkelés. A „helyi” egyezmények egyik vonása az, hogy bennük időnként még nem a határ, hanem a demarkációs vonal átlépéséről esett szó. A magyar szervek által kiadott okmányokon is ez szerepelt. A szomszédos államok, elsősorban Románia, saját territorializálódásuk jeleként hamarosan megtiltották, hogy olyan kettősbirtokosok lépjenek át a határt, akiknek igazolványaiban a „demarkációs vonal” kifejezés szerepelt. Ezzel rá tudták kényszeríteni a magyar hatóságokat, hogy a későbbiekben az „államhatár” kifejezést használják, ami szintén a territorializálódáshoz járult hozzá.

A budapesti kormány szerette volna nemzetközi szerződésekben is rögzíteni a kisebb határszéli forgalom feltételeit, de a szomszédos államok sokáig ellenálltak e törekvésnek. Emellett különböző mértékben és időtartamon át, de valamennyien gátakat emeltek a kettősbirtokosok határátlépése elé. Késleltették az igazolványok kiadását vagy láttamozását, határárakat vezettek be, az egyezményekkel ellentétesen nem engedték átszállítani a határon a termést (vagy annak egy részét). A legkevesebb akadályt Ausztria támasztotta, s Béccsel sikerült először kormányközi szerződést is kötni, 1922 februárjában. Novemberben aláírtak egy magyar–csehszlovák egyezményt is, de az nem lépett hatályba, mivel Prága nem ratifikálta. Ilyen körülmények között Magyarország belső rendeletekkel próbálta meg szabályozni a kisebb határszéli forgalmat. Ezekben kísérletet tett a kormány az 1914 előtti 40 kilométeres zóna visszaállítására, valamint arra, hogy ún. alkalmi úti lapokkal a nem kettősbirtokosok átlépése is lehetővé váljon. Mindezt a szomszédok nem ismerték el. Mint látható, Budapest mindent megtett azért, hogy a magyar nemzetiségű birtokosok és más határ menti személyek átkelése zavartalan legyen. A teljes képhez azonban hozzátartozik, hogy a magyar helyi hatóságok szintén akadályokat gördítettek a szerb, szlovák nemzetiségű kettősbirtokosok átlépése elé, akár magyar, akár idegen állampolgárokról volt szó.¹⁷ Mindez arra utal, hogy a nemzeti érdekek védelme szigorúan etnikai alapon álló nemzetfogalomra támaszkodott.

A kisantantállamokkal végül csak 1924 és 1927 között sikerült teljes államközi egyezményt kötni a kishatárforgalomról, többnyire a kereskedelmi szerződések egyik fejezeteként vagy mellékleteként. Mindezek eredményeként a négy

¹⁷ Bencsik 2022. A tanulmány ismertet azonban olyan eseteket is, ahol jugoszláv állampolgárságú magyarokkal szemben is akadályokat támasztottak a magyar hatóságok.

szomszédos állam felé fennálló átkelési feltételek közötti különbségek valamelyest csökkentek, de teljesen nem szűntek meg. A kishatárforgalmi zóna véglegesen 10–15 kilométeresre csökkent, és a legtöbb esetben a városok lakóit kizárták belőle. Sikerült viszont elérni, hogy a kettősbirtokosokon kívül mások is rendszeresen (orvosok, állatorvosok, bábák stb.) vagy alkalmoszerűen átléphessék a határt.¹⁸ A kishatárforgalom fenntartása alapvetően Magyarország érdekében állt, mivel a legtöbb kettősbirtokos a határ mindkét oldalán magyar volt. Ilyen szempontból a birtokos, a határszéli igazolványos és az alkalmi útilapok rendszerének kialakítása magyar siker, és a nemzeti érdekek védelmének látványos példája. Ennek ára viszont a határ intézményesülésének elfogadása lett: a magyar hatóságok és a határ mentén élők egyaránt tudomásul vették a territorializálódás folyamatát, és alávetették magukat az ezzel járó bürokratikus folyamatnak, ügyintézésnek.

A határőrizet előtt álló kihívások

Nem független ettől az sem, hogy a határvonal őrizete is intézményesült. Itt már egyoldalúan beszélhetünk az állami érdekek szerepéről. Az itt tárgyalt jelenségek a territorializálódás fokozódásához járultak hozzá, méghozzá hazai szándékok alapján. A határ őrzése és a határrend fenntartása kapcsán három témakör: a kémek, a csempészet és a határincidensek rövid tárgyalását tartom lényegesnek.

A kémektől való rettegés a magyar vámőrség (és a csehszlovák pénzügyőrség) iratai között is a leggyakoribb elemek közé tartozik. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a jelenség korántsem a hosszú ötvenes évek terméke, hanem már az 1920-as évek óta jellegzetes. Bár a Magyar Királyi Vámőrséget csak 1921 augusztusában hozták létre, elődszervezetei 1920-tól kiemelt fontosságúnak tartották a kémek elleni küzdelmet. 1920 szeptemberében egy bizalmas belügyi rendelet részletesen is foglalkozott a kérdéssel, amelyre a vámőrség felállításakor is kitértek.¹⁹ Sőt, „tekintettel a semleges zónára engedélyezett csendőrség és karhatalom csekély számára, szükségessé vált, hogy a határ menti birtokok magyar lakossága is ezen célra igénybe vétessék” – áll a Békés vármegyei katonai parancsnokság egyik iratában.²⁰ A kémektől való rettegés néha komikus méreteket öltött, amit a szegedi nyilvántartó osztály 1920 végén keletkezett leirata is alátámaszt: „Bizalmas úton az osztály tudomására jutott, hogy ötven feltűnően szép román leány, kik odaát a

¹⁸ Bencsik 2003: 65–70.

¹⁹ 4.000/1920. B.M. res. Megtalálható: HM HL Horthy kori csapatanyag, II. 1265., 109/1921.; lásd még: 114.440/1921. P.M. rendelet I. sz. függeléke. *Belügyi Közlöny* 1921: 1725–1730.

²⁰ HM HL Horthy kori csapatanyag, II. 1261. 13/1920.

kémtanfolyamot elvégezték, a legközelebbi időkben Magyarországra fognak jönni azzal a feladattal, hogy a magyar tisztek társaságába furakodva tőlük bizalmas katonai hírszerítést megtudjanak.”²¹ Szintén a román kémtevékenység mitikus erejére utalt a szolnoki nyilvántartó osztály leírata a lőkösházi utazás-ellenőrző állomás részére: „Kacagnak azon, hogy a határellenőrzés nálunk olyan gyenge, hogy kémjeik minden veszély és akadály nélkül fényes nappal is átjöhhetnek. Minden magasabb hivatalban van kémjük elhelyezve, akiket igen nagy pénzekkel fizetnek. Csak Budapesten 530 kémjük van, akiknek nagy része családot is él itt.”²² Hogy a veszély vélt vagy valós volt, az a töredékes hazai forrásanyagból aligha lesz kideríthető. Ugyanakkor biztos, hogy a veszélyérzet miatt a határőrizet megerősítése, s így a territorializálódás tovább folytatódott.

Ugyanígy hatással járt a csempészet erősödése. E jelenség a monarchia külső határai mentén már a 19. században feltűnt.²³ A csempészet elsődlegesen nem az új határvonal, hanem a háború következményének tekinthető. Már a harcok idején állandó problémát jelentett az akkori határokon keresztül zajló illegális áru- és kiviteli, elsősorban Horvátország és azon keresztül Bosznia, de részben már ekkor is Ausztria felé.²⁴ Az új határok kialakulása ezt az évek óta zajló tiltott tevékenységet új földrajzi térségekbe helyezte át, olyan területekre, ahol a csempészet – a jövedéki termékek, elsősorban a dohány belföldi csempészete kivételével – korábban nem fordult elő. A háború végén és azt követően hozott szabályok értelmében egyébként csempészetnek minősült bizonyos alapvető élelmiszerek engedély nélküli belföldi szállítása is. Bár a csempészet alapvetően kihágásnak számított, az árdragításról szóló törvény értelmében a közszükségleti cikkek nyereszkes célú kicsempészése már vétségnek minősült, ezen ügyeket pedig már nem a járási főszolgabírák, hanem a megyei uzorabírók tárgyalták.²⁵ Annak megítélése, hogy nyereszkes volt-e a célzat, meglehetősen szubjektív, és országgrészenként nagyon eltérő gyakorlatot eredményezett. Sőt, az illegális határátkelésekhez hasonlóan még a kihágásként kezelt csempészet miatt kiszabott büntetések mértéke között is jelentős különbség tapasztalható országgrészenként.²⁶

²¹ HM HL Horthy kori csapatanyag, II. 1265. 306/1921.

²² HM HL Horthy kori csapatanyag, II. 1251. 18/1920.

²³ Nagy 2007: 182–203.

²⁴ MNL OL K 27, 1918. ápr. 12., 36. napirendi pont; MNL OL K 26, 1918-III. res.-562. alapszám.; K 26 1918-III. res.-7924. alapszám.

²⁵ 1920. évi XV. tc. az árdragításról. CJH 1920: 47–50. (1. § 5. pont). Az uzorabírók tevékenységéről a csempészeti ügyekben bővebben: Bencsik 2021b: 56–59.

²⁶ Külön is kiemelném ezek közül a Somogy megyei Csurgón játszódozó kihágási eljárást, amely valóságos koncepciósnak tekinthető. MNL SML IV.B.414., 387/1922. Erről lásd

1919 és 1920 folyamán még előfordult, hogy egyes éhező országrészekbe a demarkációs vonalakon túlról csempészték be élelmiszert, akár a helyi vagy a katonai hatóságok szervezésében. E kivételeket nem számítva a csempészet majdnem kizárólag kifelé irányult, és alapvető élelmiszerek (gabonafélék, tojás, tejtermék, húsfélék) és élő állatok kivitelét jelentette. Ennek fő oka az, hogy belföldön az élelmiszerek mesterségesen alacsonyan tartott hatósági árasak, míg a szomszédos államokban szabadárak voltak. Különösen az élelemhiánnyal küszködő Ausztriában csillagászati árakon cserélt gazdát a búza, a tojás stb. A sokszoros haszonnal kecsegtető lehetőség igen vonzó volt, ezért a csempészet óriási mértékben felvirágzott. Eleinte maguk a termelők vitték át az árut, zömmel gyalog és kis mennyiségben (de nők is csempészték ki akár 20 kilogramm árut). Ennek következménye a kiviteli tilalmak folyamatos szigorodása és a határőrizet erősítése lett. A csempészet azonban tömeges maradt, s 1922-re az osztrák határ helyett a csehszlovák szakasz vált a fő iránnyá. Északi szomszédunk területén az árak tartósan magasabbak maradtak, mint Magyarországon. Jelentős csempészet zajlott a kisebb határszéli forgalomban is, amit az is lehetővé tett, hogy a kettősbirtokos gazdák saját terményeiket legálisan szállíthatták át a határon. Ezek közé pedig könnyedén tudtak zugárut rejteni.

A húszas évek közepére ismét átrendeződött a csempészett áruk és az illegális áruszállítók köre is. Az alapvető élelmiszereket felváltották a feldolgozott termékek, iparcikkek (cukor, alkohol, textíliák, cipők, cigaretta), és a kivitel helyett a behozatal lett a jellemzőbb. Immár egész falvak lakossága élt meg a csempészetből, és a „szakma” apáról fiúra és anyáról leányra is öröklődött. A saját szakállukra tevékenykedő csempészek mellett megjelentek „alkalmazottak” is, akik „csempészkirályok” számára dolgoztak, súlyos károkat okozva az államkincstárnak. Ezzel együtt gyakoribbá vált, hogy fegyverrel is felszerelték őket, s emiatt véres összecsapásokra került sor a csendőrökkel, vámőrökkel.²⁷ Emellett a csempészet kémtevékenységgel is összekapcsolódott, vagy legalábbis a hatóságok ettől tartottak.²⁸ Egyes gazdasági szereplők is amellett kezdtek el lobbizni, hogy a határokat meg kell erősíteni. Ennek legszebb példája a textilgyárosok és kereskedők azon javaslata volt, hogy drótkadályokkal és spanyollosokkal erősítsék meg a határvonalat, hogy a csempészek mozgását megnehezítsék. Érveik szerint „kifizetődnek a kincstárnak még ez a befektetés is, ami legalább a kocsikon való csempésztést

még: Bencsik 2020a.

²⁷ Bencsik 2020b: 768–776.

²⁸ HM HL Horthy kori csapatanyag, II. 1265. 276/1920.; Horthy kori csapatanyag, II. 1253. 30/1923. kt.

nehezítené meg”.²⁹ Az új, trianoni határok erősítésének a terve jó példa a territorializálódásra – kis túlzással az 1948 utáni vasfüggöny előképének is tekinthető.

A csempészekkel folytatott küzdelem során a magyar határőrizeti szervek időnként a szomszédos államok határőrségével, pénzügyőrségével is összetűztek. A határincidensekben komoly szerepet játszott a kisantantállamokkal szemben fennálló politikai feszültség is. E kérdés részleteinek feltárása még további kutatásokat igényel, de annyi bizonyos, hogy a határok elválasztó szerepének növekedéséhez az incidensek is hozzájárultak.³⁰

Összegzés

A fentiek alapján megállapítható, hogy a külső hatások és kényszerek döntő szerepet játszottak a Trianon után zajló territorializálódásban. E folyamathoz azonban belső okok is hozzájárultak. Igaz, ellentmondásos módon: Magyarország nemzeti érdeke a deterritorializálódás, a határok „légiesítése” volt, az állami-bürokratikus érdekek azonban többnyire a területiség megerősítéséhez járultak hozzá.

Források

Levéltári források

Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Levéltára (HM HL)

Horthy kori csapatanyag, Nyilvántartó alosztályok, utazás-ellenőrző állomások.

Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára (MNL BaML)

IV.419.c. Baranyavári járás főszolgabírójának kihágási iratai

Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára (MNL BAZML)

IV.922.c. Putnoki járás főszolgabírójának kihágási iratai

Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Megyei Levéltára (MNL CSML)

IV.B.463.b. Makói (Központi) járás főszolgabírójának kihágási iratai

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

K26 Miniszterelnökség, központilag iktatott iratok

K27 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek

²⁹ Lévy 1924: 11.

³⁰ A korszak talán súlyosabb incidenséről, amely Kassától délre, Hím község határában történt, lásd: Bencsik 2021b: 59–61.

VI. TRIANON KÖVETKEZMÉNYEI

Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára (MNL SML)

IV.B.414 Csurgói járás főszolgabírójának iratai

Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára (MNL VaML)

IV.428.g. Szentgotthárdi járás főszolgabírójának kihágási iratai

Nyomtatásban megjelent források

Belügyi Közlöny 1921.

Corpus Juris Hungarici. Magyar törvénytár. (CJH) Budapest, Franklin.

Hivatkozott irodalom

Agnew, John 2018: *Globalization and Sovereignty: Beyond the Territorial Trap*. Lanham – Boulder – New York – London.

Bencsik Péter 1999: *Az útlevelekérdés története Magyarországon a törvényi szabályozástól a második világháborúig.* (PhD-disszertáció) Pécs.

Bencsik Péter 2003: *A magyar úti okmányok története 1867–1945.* Budapest.

Bencsik Péter 2020a: *Koncepciók per a gazdagparasztok ellen 1920-ban.* (<https://trianon100.hu/blog-cikk/koncepcios-per-a-gazdagparasztok-ellen-1920-ban> – letöltés: 2022. április 24.)

Bencsik, Péter 2020b: The New Borders as Local Economic Possibility? The Case of Post–1920 Hungary. *European Review of History / Revue européenne d'histoire* (27.) 6. 763–784.

Bencsik Péter 2021a: Territorializálódás és globalizáció. *Korall* (22.) 85. 5–25.

Bencsik, Péter 2021b: After Trianon: Life near the Hungarian–Czechoslovak Border during the 1920s. *Chronica* [Szeged] 20. 47–63.

Bencsik, Péter 2022: The (Re)Establishment of Small Border Traffic in Hungary after the Treaty of Trianon. In: Róbert Győri – Steven Jobbitt (eds.): *Geography and the Nation after Trianon*. London. Megjelenés alatt.

Braun Zsolt Zoltán 2009: A magyar–román diplomáciai kapcsolatok története (1921–1990). *Pro Minoritate* (27.) 2. 93–114.

Dejmek, Jindřich 2012: *Diplomacie Československa. Díl I. Nástin dějin Ministerstva zahraničních věcí a diplomacie (1918–1992).* Praha.

Dembinska, Magdalena – Marác, László – Tonk, Márton 2014: Introduction to the special section: Minority politics and the territoriality principle in Europe. *Nationalities Papers* (42.) 3. 355–375.

- Gyáni Gábor 2010: A tér nemzetiesítése: elsajátítás és kisajátítás. *Helikon* (56.) 1–2. 239–257.
- Kahler, Miles 2006: Territoriality and conflict in an era of globalization. In: Miles Kahler – Barbara F. Walter (eds.): *Territoriality and Conflict in an Era of Globalization*. Cambridge.
- Lévay Jenő 1924: Drótakadályokkal és spanyol lovasokkal akarják megvédeni a határt a csempészek ellen. *Pesti Napló* 1924. december 25. 11.
- Maier, Charles S. 2000: Consigning the Twentieth Century to History: Alternative Narratives for the Modern Era. *The American Historical Review* 105. (3.) 807–831.
- Nagy Botond 2007: Vendégmunka és csempészet a 19. században: Kihágások a magyar–román határ Háromszék és Brassó vármegyei szakaszán az 1880-as években. *Korall* (8.) 30. 182–203.
- Pritz Pál 2013: A bécsi követség története a két háború között. *Külügyi Szemle* (12.) 2. 55–68.